

Szakmai zárójelentés OTKA 48395. sz. kutatási projekt

A kutatási projekt a római jog szerződési formuláinak gyűjteményét állította össze. A munka középkori előképre épített: Barnabas Brissonius munkájára, *De formulis et solemnibus populi romani verbis libri VIII*. A projekt a szerződési jogra korlátozódott (a családjog, a dologi jog és az öröklési jog, ahol a formulák szintén meghatározó szerepet játszanak, egyelőre nem kerül feldolgozásra). A szerződési jogban, Gaius institúció-rendszeréhez igazodva, a legfontosabb reál- és konszenzuális szerződések okirati gyakorlatának bemutatása volt a cél. Gaius rendszerét annyiban tértünk el, amennyiben már Brissonius is más elveket követett a struktúra kialakításában. Ehhez járul a modern romanisztika felismerése, hogy a szerződési típusokon belül célszerű a szerződés tárgya szerint tovább differenciálni. Már Ernst Rabel hangsúlyozta, hogy a felelősségi és veszélyviselési szabályok annyira kazuisztikusak a római jogban, hogy pl. az adásvételen belül külön kell választani a rabszolgavétel, a borvétel, vagy az ingatlan adásvétel szabályait (SZ 42, 1921, 554pp.). Hasonlóan célszerű differenciálni a *locatio conductio* témáján belül a pl. dologbérletnél a lakásbérlet és a *fundus* bérleti szabályai között, vagy a vállalkozási szerződésnél az építési és a fuvarozási szerződés szabályai között. Mindegyik szerződési modellnek speciális szerződési kikötései és gazdasági kockázatai vannak, amit a szerződő partnerek a megállapodásukon belül, a kockázat-telepítés speciális klauzuláival igyekeztek szabályozni (átfogó elemzést nyújt B. W. Frier, *Landlords and Tenants in Imperial Rome*, Princeton 1980, a lakásbérlet római szabályozásáról, hasonló elméleti alapokból kiindulva). A római jogászok, kazuisztikus módszerük miatt, következetesen arra törekedtek, hogy az egyes szerződési típusok tipikus megállapodási modelljeit rögzítsék.

Brissonius munkája volt a kutatási terv kiindulópontja. A latin nyelvű középkori munka eredményeit átvettük, de azokat természetesen kiegészítettük és bedolgoztuk az időközi régészeti, epigráfiai és jogtörténeti kutatások eredményeit. Különösen fontos volt a felirati forrásanyag bedolgozása: a viaszos táblákon vagy feliratokon ránk maradt összes, akár töredékes állapotú latin nyelvű szerződési formula összegyűjtése, a legújabb edíciók alapján. Ebben a tekintetben tehát Brissonius műve frissítésre szorult; mert számos új forrással gazdagodott az ókori jogtörténet. Itt csak a legismertebb gyűjteményes munkákra utalok: Pólay E., *A dáciai viaszostáblák története*, Budapest 1967; G. Camodeca, *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*. Edizione critica dell'archivio dei Sulpicii, Roma 1999; W. Eck, *Prosopographia Imperii Romani*, Akten des XI Internationalen Kongresses der Griechischen und römischen Epigraphik II, Roma 1997, 55; *The Documents from the Bar Kokhba Period in the Cave of Letters* (=P. Yadin), ed. N. Lewis/Y. Yadin, Jerusalem 1989. Ezen túl, a klasszikus római jogászok írásaiban és a nem-jogászi irodalomban újabb és újabb klauzulákra bukkannak a kutatók, amelyek az adott szerződési típus felelősségi és veszélyviselési szabályait újraértelmezik (A. Bürge, *Index* 22, 1994, 389pp.; R. Backhaus, SZ 121, 2004, megjelenés alatt).

A releváns jogászi irodalom túlnyomórészt a *Corpus Iuris Civilis* köteteiben, elsősorban a *Digestában* található. Itt a számítógépes technika segítségével rendelkezésünkre állnak modern kereső programok, amelyek megkönnyítik a munkát. Az adásvétel és a *locatio*

conductio terén a tanszék munkatársai komoly forrásgyűjteményt állítottak már eddig is össze, ami lehetővé teszi a nagyobb tempóban való haladást.

A nem-jogász irodalmat is bevontuk a munkába, ami szintén a számítógépes programok segítségével oldható meg átfogó jelleggel. Fontos szempont volt a szakirodalom, a nyelvészeti és az ókortörténeti kommentárok alapos feldolgozása.

Az egyes szerződési modelleket, a szerződési gyakorlat „trükkjeit” csak a gazdasági-társadalmi háttér ismeretében lehet maradéktalanul feltárni. Ezért elengedhetetlen volt a főbb szerződési modelleknél az ókori gazdaságtörténet eredményeinek a feldolgozása. Az eredményeket a formulagyűjtemény csak rövidített formában bírta befogadni; szacikkekben részpublikációkra is sor került.

A kommentált szerződési jogi formulagyűjtemény előállítását volt a projekt elsődleges célja. A *corpus* a következő szerkezetet követi: a forrásszöveg latin nyelvű idézete, ennek magyar fordítása, és az ehhez kapcsolódó kommentár. A munka a projekt négy éves futamideje elkészült. A terjedelem azonban arra készítette a szerzőket, hogy két kötetre bontsák az anyagot. Nyomdakész állapotban van jelenleg az első kötet (postán továbbítom az OTKA Iroda részére). Az első kötet a konszenzuális szerződéseket tárgyalja, a fenti szerkezetben. A második kötetből készen áll a latin szöveg digitalizálása, a kommentár, de nem sikerült befejezni a fordításokat. A latin szöveg magyar nyelvű fordításához kénytelen voltam külső munkaerőt igénybe venni. A digitalizált szöveg előállítása, modern idézéssel, és a kommentár Jakab Éva munkája.

A kötet felépítése:

I. fejezet: Barnabas Brissonius és kora (Jogtudomány és jogélet; Szociológia és szerződés tan a XX.-XXI. Században; A szerződési gyakorlat a római jog kutatásában; A szerződési gyakorlat jelentősége: „Law in action”; A szerződési formulák az utóbbi évek szakirodalmában; Humanizmus és reneszánsz; Brissonius élete és munkássága)

II. fejezet: Az adásvételi szerződés (Általános szabályok; Rabszolgavétel; Iumenta eladása; Borvétel; Ingatlanok eladása; *Variae*)

III. fejezet: Bérlet, megbízás, társaság (*Locatio conductio rei*; *Locatio conductio operarum*; *Locatio conductio operis*; *Mandatum*; *Societas*)

Részpublikációnak tekinthető tovább Jakab Éva monográfiája a bor adásvételéről, amely a veszélyviselés témakörét emeli ki és elemzi a szerződési gyakorlat tükrében. A munka érdekessége, hogy a római Egyiptomból származó papiruszok anyagát is feldolgozza: *Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum*, C. H. Beck, München 2009).

A kutatásban részt vett Molnár Imre is, aki a *locatio conductio* témájáról írt kandidátusi értekezésének monografikus kiadását készítette elő, a szakirodalom aktualizálásával. A munka eddig nem jelent meg monografikus formában, csak résztanulmányok formájában. A kéziratot digitalizáltuk, a munka nyomdakész állapotban publikációra vár.

Mindkét kötetet postázzuk az OTKA Irodának és beadjuk publikációs pályázatra, hogy anyagi támogatást kérjünk a nyomtatáshoz.

A kutatási projekt beadásakor Siklósi Iván frissen végzett és került a szegedi tanszékre. Sajnos, hamarosan kivált a tanszékből, így a kutatásban érdemben nem vett részt. Helyét

először Schmidt Beatrix foglalta el. Ő segítette a digitalizált szöveg korrektúrájában, de csupán elenyésző óraszámban. Számottevő részmunkát végzett Orosz Nóra, Pozsonyi Norbert, Szabó Pál és Fodor Antal, akik a latin szövegek fordításában dolgoztak együtt velünk.

Barnabas Brissonius XVI. századi műve az ókori Róma jogéletében használt formulákról és ügyletkötési fordulatokról jogász- és tudósgenerációk hosszú sorának jelentett alapvető ismeretforrást. A munka először 1583-ban jelent meg Párizsban. A következő évtizedekben és évszázadokban tudósgenerációk forgatták és használták a mindennapos gyakorlatban és az oktatásban is. A mű számos kisadást ért meg Európa különböző városaiban; az utolsó kiadása a XVIII. századból maradt ránk. Jelen tanulmány alapja az 1731. évben Halléban és Lipcsében nyomtatott példány. Ha a jogélet, a mindennapos joggyakorlat a 20-21. sz. jogfilozófiai és jogösszehasonlító irodalmában újra egyre nagyobb hangsúlyt kap. Kézenfekvő tehát a történeti gyökerek feltárásának szükségessége, amelyhez ez a kiadás is segítséget kínál.

Brissonius életművének központi célkitűzése volt a római magánjog rendszerezése, hozzáférhetővé tétele és népszerűsítése, hogy a városi polgárság, a feltörekvő kereskedői és vállalkozói réteg számára használható mintákat, követhető példákat ajánljon.

Brissonius a művelt jogászok generációjához tartozott, akik fényes karriert befutva a kodifikáció előhírnökei voltak. Példaértékű, hogy munkássága a formuláskönyvek, a mindennapi jogélet készséges kiszolgálói felé fordult. A XVI. század Franciaországában, amely a feudalizmusból a felvilágosodás felé haladt, törvényt csak az uralkodó és a parlament bonyolult összjátéka révén lehetett kibocsátani. Brissonius talán éppen ezért fordul a *lex contractus*, a felek által a köztük lévő konkrét jogviszonyra megegyezéses alapon teremtett, de rájuk kötelezően érvényes szerződési kikötések felé. Ideológiai-jogelméleti illetve jogpolitikai háttérként rekonstruálható, hogy a szerződési formulák, az „általános szerződési feltételek” propagálásával a polgárság alternatív „jogforrást” tud teremteni magának, az uralkodótól, a központi hatalomtól és a feudális rendi struktúrától függetlenül.

Brissonius a XVI. sz. gyermeke. Oly korban élt, amikor a Német-Római Császárságban már generációk óta a római magánjogot használták az árucseré forgalom (elméletileg szubszidiárius, de facto azonban uralkodó) jogaként. Az 1495-ben kibocsátott Birodalmi Kamarai Rendtartás szabad utat nyitott a magánjog gyors elméleti és gyakorlati fejlődésének. Az európai egyetemeken a humanista tudósok elragadtatással dolgoztak a jusztiniánuszi törvénykönyvek philológiai-történeti elemzésén. Dionysius Gothofredus elkészíti a Corpus Iuris Civilis első nyomtatott kiadását. A nyomdatechnika lehetővé teszi a források korábban elképzelhetetlen mértékű elterjedését Európa egyetemlein és igazgatási-kulturális központjaiban. Beköszöntött a középkor vége. Olyan ipari, kereskedelmi és szellemi pezsgés indul meg, amely kétszáz év múlva a francia forradalomhoz vezet. De Angliában a polgárság már sokkal korábban, pusztán két emberöltővel Brissonius halála után, részt kér és kap a hatalomból. Mindez a gazdasági, politikai és szellemi-történeti háttér tükröződik Brissonius életművében. A szerződési formulákról, az ókorban általánosan elterjedt szerződési kikötésekről szóló fejezeteket lapozgatva nem szabad feledni, hogy a mű keletkezésekor, a XVI. században még híre sincs a magánjogi kodifikációknak. A jogszabályok törvénykönyvekbe foglalásának gondolata majd csak a természetjog jogfilozófiai koncepciójára hívja életre. Brissonius eszméje, a mindennapos jogélet formuláinak gyűjteményes kiadása talán leginkább a városi formuláskönyvek műfajával hozható

rokonságba. A városi jogkönyvek már eltérő jogpolitikai célt követnek, mert túlnyomórészt közjogi-igazgatási normatömeget tartalmaznak; a magánszemélyek közti jogviszonyok csak marginális szerepet kapnak ezekben a gyűjteményekben.

Valójában helytelen lenne Brissonius munkáját a városi jogkönyvekkel azonos műfajúnak tekinteni, hisz a laikus olvasónak is szembeűnő az alapvető különbség, Brissonius komoly tudományos ambíciója. Az igényes humanista tudomány jegyében, történeti módszerrel, eredeti antik forrásokból táplálkozva, a források konkrét megjelölésével építi fel az átfogó munkát, amely a következő évszázadokban iránymutató marad és több kiadást is megér. A szerző és a mű zsenialitását mutatja, hogy még a 21. sz. jogászai számára is üzenetet közvetít. Brissonius oly korban alkotott, amikor a latin volt az európai egyetemek és a jogásztársadalom közös nyelve és a római jog a feltörekvő polgárság közös magánjoga Párizstól Bécsig vagy Pozsonyig, Krakkótól Santiago de Compostelaig. Brissonius a nemzetállam, a nemzeti nyelv és a nemzeti jog megszületése előtt helyezte a jogfejlődés tengelyébe a formulákat, az általános szerződési feltételeket.

Kétszáz évvel később a polgárság a nemzet, a nemzetállam és a nemzeti jog kategóriáiban találja meg azt az ideológiai erőt, amellyel szét tudja robbantani a szorongató feudális, politikai és hatalmi korlátokat. Európa nemzetekre bomlik, majd a túlhajtott nemzetiségi ideológia pusztító háborúba torkollik. A XXI. század talán túl tud lépni a múlt szorongató korlátain. A gazdasági szükség Európa újraegyesüléséhez vezetett, a nemzeti jogok helyébe lassan a normatív szabályozás új koncepciója lép. Ernst Rabel már 1941-ben hangsúlyozta, hogy a nemzetközi áruforgalom nem törvények, hanem a gyakorlatban kifinomult szerződési minták szerint él. Az általános szerződési feltételek, amit az ókori Róma a *lex contractus* szakszóval jelölt, az árucseréjog fontos szabályozójává vált belföldi és nemzetközi viszonylatban is. A jogfejlődés a törvénytől (*Gesetz, gesetztes Recht, law in books*) egyre inkább a szerződési gyakorlat (*Rechtsleben, law in action*) felé fordul. Itt az ideje, hogy a jogtörténet is reagáljon erre a kihívásra, és feltárja a folyamat gazdag történeti gyökereit.

A humanizmus mint szellemi áramlat az itáliai reneszánsz terméke, de „diffúzió” útján gyorsan elterjedt a francia, német, angol és más európai kulturális-tudományos körökben is. A humanizmus kialakulásának politikai és társadalmi háttere a városállamok felemelkedése Itáliában. E politikai uralmi rendszer és a feltörekvő új társadalmi réteg világnézete és életformája volt a humanizmus.

A humanista megjelölés talán először a XIV. században jelentkezett a humán tudományok művelőinek és oktatóinak megnevezésére.

A humanista tanokat már ebben az időben is a *studia humanitatis, studia humaniora, humanitas* jelzőkkel illették. Sőt, a fogalom gyökerei az ókorig nyúlnak vissza: már Aulus Gellius is használja a fogalmat, amikor *Noctes Atticae* című művében a humán tudományokat, a *humaniora studium*át „sokoldalú, az emberrel foglalkozó művelődési tudománynak” nevezi.

A humanizmust először a felvilágosodás irodalma nevezte kifejezetten önálló „korszaknak.” Voltaire és Montesquieu használták először az itáliai reneszánsz vezető ideológiájára, a műveltség átfogó koncepciójára a humanizmus megjelölést. Az eszmei áramlat fő jellemzője, hogy kiszorította a keresztény vallásos életszemléletet és új világnézetet alkított ki.

A felvilágosodás nagy gondolkodói a középkortól elszakadást, az új, emberközpontú világnézet felemelkedését ünneplik a humanizmus eszméjében. Azonban csak Burckhard ismeri

fel először, a XIX. században, hogy a humanizmus nem csak az antik irodalom felfedezése, hanem az „antike Weltsicht,” az ókori világnézet újraélesztése is egyben: „Im Mittelalter lagen die beiden Seiten des Bewusstseins – nach der Welt hin und nach dem Innern des Menschen selbst – wie unter einem Schleier träumend oder halbwach. Der Schleier war gewoben aus Glauben, Kindesbefangenheit und Wahn; durch ihn hindurch gesehen erschienen Welt und Geschichte wundersam gefärbt, der Mensch aber erkannte sich nur als Rasse, Volk, Partei, Korporation, Familie oder sonst in irgendeiner Form des Allgemeinen. In Italien zuerst verweht dieser Schleier in die Lüfte; es erwacht eine objektive Betrachtung und Behandlung des Staates und sämtlicher Dinge dieser Welt überhaupt; daneben aber erhebt sich mit voller Macht das Subjektive, der Mensch wird geistiges Individuum und erkennt sich als solches. So hatte sich einst erhoben der Grieche gegenüber den Barbaren, der individuelle Araber gegenüber den anderen Asiaten als Rassenmenschen.”

A humanizmus kezdetben valójában egy új oktatási-művelődési koncepció formájában hódított. A tudományok újjáéledése a XIV. századtól megteremtette az igényt egy új, a középkori vallásos életszemlélettől és műveltségtől eltérő oktatási program, egy új műveltségi felfogás kidolgozására. Központi motívum ebben az ókor újrafelfedezése, visszatérés a klasszikus Róma elegáns latin szerzőihez.

A humanizmus eszmei áramlata a jogi gondolkodásban is új irányzatok megjelenéséhez vezetett. Közismert, hogy a középkorban, a XI. századtól a glosszátorok és a kommentátorok Észak-Itáliában egy erősen scholasztikus, de dinamikusan fejlődő és az európai jogfejlődést determináló jogtudományt fejlesztettek ki, amely a teológia és a filozófia mellett az egyetemi képzés alapjává vált. E jogtudomány elsődleges forrása a jusztiniánuszi kodifikáció volt, amelynek autentikus voltát még mindig Jusztiniánusz császár tekintélye alapozta meg. A glosszátorok és a kommentátorok a középkorra jellemző vallásos tisztelettel, a tekintélyelv alapján viszonyultak a VI. századi szövegekhez, igyekeztek azt ellentmondásoktól mentes, komplex rendszerként értelmezni. A humanizmus ezzel szemben kritikusan szemlélte Jusztiniánusz működését. Nem a posztklasszikus császári jog, hanem a „valódi” ókori szerzők álltak a humanista tudós érdeklődésének középpontjában. Ezért a művelt írók, költők, művészek éles kritikával illették a jogot és jogászokat, gúnyolták a „primitív” jogtudományt. Példaként idézhetnénk megint Petrarcat, aki apja kívánságára ugyan hosszú évekig jogot tanult (Avignonban majd Bolognában), de sohasem szerzett jogi diplomát, és egész életében gyűlölettel és gúnyjal nyilatkozott a jogról és a jogászokról. Ez a tipikus eszmei-ideológiai háttér, amely a humanista tudósokat sokáig távol tartotta a jogtudománytól Itáliában.

Brissonius elsősorban jogtudósként töltött be történetileg jelentős szerepet; a francia humanista jogtudósok legifjabb nemzedékéhez tartozott. A XVI. század első felében létrejött francia jogi iskola, a humanista jogtudomány fénykorát képviselte. Olyan nevek fémjelzik ezt a tudós generációt, mint Cujacius, Hotmannus vagy Donellus. Bár Brissonius sohasem élte a humanista tudósok tipikus életét – nem futott be egyetemi karriert, sohasem oktatott katedrán – mégis korának legkiválóbb tudósai közé sorolják. Nagyban segítette ebben családi és anyagi háttere, hisz a korabeli viszonyok mércéjével mérve is jelentős vagyont mondhatott a magáénak. Azt mondhatjuk, hogy szabad idejében, pusztán a művelődés kedvéért írta meg tanulmányait. Főleg fiatal korában tudott elmélyülni a kutatásban, amikor Poitiers-ban a vidéki ügyvédek csendes életére rendezkedett be.

Tudományos stílusa és érdeklődési köre alapján az „antiquarista” irányzathoz sorolhatjuk be Brissonit. Kortársai közül Balduinus és Hotmannus, majd fél évszázaddal később

Gothofredus is ezen irányzat követőjének számít. A nagy nevek között is kiemelkedő Brisson életműve, elsősorban rendkívüli nyelvészi tehetsége miatt.

A kutatási projekt igyekezett érdemeihez méltóan feldolgozni a humanista tudós jelentős tudományos produktumából a szerződési formulák gyűjteményét.

Szeged, 2009. augusztus 30.

Prof. Dr. Jakab Éva